

NERESNIČNE DILEME

Dušan Pirjevec

K stoarem samim!

E. Husserl

Velik del slovenske inteligence je že precej časa izpostavljen posebnemu, neizprosnemu kritičnemu pregledu, strogim kritičnim grajam in ostrim napadom. V glavnem je to tista inteligenca, ki jo razporejajo v dve generaciji: v starejšo in srednjo. Po večini so to tisti intelektualci, za katere po navadi trdimo, da so že pred letom 1941 sodelovali v naprednih gibanjih, uveljavljali v naši kulturi leva, socialistična in marksistična stališča, se kot pisatelji in publicisti pa tudi z neposrednim političnim dejanjem borili za nacionalno in socialno osvoboditev ter so kasneje tvorili pomembno silo v narodnoosvobodilni borbi. Njihovi kritiki pa se ne dotikajo samo tega, kar ti ljudje danes počno, marveč posegajo tudi v predvojna, medvojna in povojna leta. Ta kritična analiza danes še ne kaže nobenih znakov, da se bo polagoma unesla, narobe, razrašča se, stopa s področja načelne analize v vsakdanje življenje in dobiva svoj privesek celo v raznih neprijetnih zaodrskih, neviteških »igricah«. Pojavljajo se tudi nekakšni diferenciacijski procesi, v katere skušajo vnesti kar nenavadno in nepričakovano mero intenzivnosti, tako da se človek včasih znajde pred pojavi, ob katerih si mora pomagati z izrazi kot so: nenačelni ekskluzivizem, slepi apriorizem in celo klikarstvo.

Kritizirana inteligenca pa pri vsem tem lepo molči, čeprav je jasno, da je molk v tem položaju edino zares in zagotovo najbolj neučinkovito in najbolj nesmiselno »stališče«. Ravnanje *Društva slovenskih književnikov* po izjavi izstopivše sedmorice in po komentarju, ki je v *Perspektivah* spremljal to izjavo, pa je skorajda že nerazumljivo, zlasti pa povsem neprimerno ter vzbuja občutek cehovske visokostnosti. Tistih par majhnih prask in glos položaja prav nič ne spremeni. Splošni vtis je, da kritizirana inteligenca ne zna ali pa ne more ničesar storiti in tako sprejema tudi najhujše očitke in obtožbe, ne da bi trenila z očmi. Skoraj bi človek verjel, da ti izobraženci sploh ne berejo več tega, kar pišejo o njih njihovi kritiki.

Pod tem veličastno molčečim površjem pa je za spoznanje bolj živo. Sem pa tja pade kakšna odločnejša in celo borbena beseda, za katero je včasih celo mogoče zaslutiti občutek, češ da je treba resno pregledati položaj in »nekaj« storiti. Vendar pa se zdi, da se ta občutek ne more niti do konca izoblikovati, kaj šele spremeniti v jasno spoznanje in dejanje, kajti vse kaže, da ga pri tem ovira nekakšen pesimizem, ki ni daleč od fatalizma in samovšečnega samoobtoževanja. Še bolj žalostno je, če se začnejo prebujati želje po administrativnem urejanju in če se javnemu molku pridružijo različne »privatne« »analize« in »kombinacije«, ki hočejo z duhovito, a v bistvu povsem nepomembno kretnjo prepoditi vsiljiva vprašanja. Čisto na dnu pa se znajdemo, ko kuloarska prišepetavanja, češ da se je kritizirana inteligenca »prodala oblasti«, dobijo svoj logični, a zato nič manj žalostni odmev v prav takšnih prišepetavanjih, češ da so kritiki samo bolj ali manj spretno zakrita »plačana dvorna opozicija«.

Toda to podvodno življenje je v bistvu nezanimivo, zlasti pa prav ničesar ne more rešiti, nikomur ne more pomagati, zlasti še, ker javni molk trmoglavo traja kar naprej. Zaradi tega dobiva kritika vedno bolj izzivalen značaj, kakor da bi načrtno preskušala potrpežljivost kritizirane inteligence. Kritika je vedno bolj vesela sama sebe, in to, kar je bilo spočetka izrečeno kot domneva, je dobilo obliko in vsebino nepreklicne smrtne obsodbe, ki nam sporoča, da je vsa ta inteligenca samo še zanesljivo odmirajoča plast. S tem pa se pojavlja vprašanje, ali se bo ta plast res pustila do kraja »odmreti« in ali se bo še kar naprej tolažila, da se bo pač prej ali slej že skazalo, kdo je imel prav in kdo je komu storil krivico. To je seveda popolnoma njena zadeva in nihče ne more zanjo ničesar storiti, če sama ne bo ničesar storila. Zato namen pričujočega članka ni, da bi opravljal tujo dolžnost ali da bi kakorkoli zakrival resnični položaj in skušal ublažiti ostrino resničnih potreb. Zanima ga nekaj popolnoma drugega.

Dejstvo je, da je kritika naslikala povsem določen in jasen portret dela naše inteligence in posrečilo se ji je, da ga je izobesila na precej vidnem mestu. Dejstvo je, da skuša dokazati nevzdržnost in vzeti upravičenost nekaterim glavnim načelnim izhodiščem, na katera se je in se nanja — po njenem prepričanju — ta inteligenca še opira. Dejstvo je, da je vse njene predstavnike razporedila v različne rubrike, ki pa imajo vse to skupno lastnost, da stoji pred njimi močno poudarjen negativni predznak. Dejstvo je, da so vsi dobili svojo lekcijo: Marijan Brezovar in France Koblar, Vitomil Zupan, Ivan Potrč, Bojan Štih, Anton Ingolič, Janez Menart, Bratko Kreft, Slavko Jan, Drago Šega, Igor Torkar, Matej Bor, Anton Ocvirk, Miško

Kranjec, Josip Vidmar, Boris Ziherl, Filip Kalan in nazadnje je celo Fran Albreht zvedel, da je čisto navaden pollaščevalec, ker so mu izdali izbor njegovih esejev in kritik. Neusmiljena je ta kritika in nikdar ni v zadregi za učinkovit in nepreklicno urejajoč epiteton. Tako je, kakor bi človek pogledal v šolski razred, kjer strogi učitelj prvošolčke uči lepega vedenja in drugih koristnih učenosti ter jim hkrati z nepopustljivo doslednostjo našteva vse grehe, ki so jih zagrešili, odkar so privekali na ta neurejeni svet. Oglejmo si torej nekoliko te nauke in te očitke.

Prva značilnost vse te kritike je, da izhaja iz nekaterih najbolj vidnih, najhitreje in najlaže ugotovljivih lastnosti in tez sodobne eksistencialne in eksistencialistične filozofije.

Gotovo je znak vse večje prirodne demokratizacije, da ni embarga na sodobno splošноеvropsko misel in da slepa, neomajna zvestoba neki uradni interpretaciji marksizma ni ena od najpomembnejših vrlin državljana ter edino dovoljeno izhodišče za njegove intelektualne pustolovščine. Zaradi razpadanja birokratske hierarhije se razkraja tudi hierarhično birokratsko urejena ideološka in idejna struktura. Samo zaradi tega lahko posamezniki doživljajo marksizem kot intimni problem lastne orientacije in lastne svobodne odločitve. Intenzivnost in usoda tega novega, od birokratizma še nedotaknjenega interesa za marksizem sta seveda odvisni od stopnje in doslednosti demokratizacije. Kakršna koli birokratsko administrativna intervencija mora nujno spodrezati tla tudi temu novemu marksističnemu prizadevanju. Izkazalo se je torej, da marksizem kot živa in tvorna misel lahko obstaja le kot negacija birokratizma, kot negacija tistega birokratizma, ki se sam sklicuje na marksizem.

Če tedaj govorimo o tem, da so se tudi v naši publicistiki pojavile nekatere ideje, ki so jih ustvarile sodobne eksistencialne in eksistencialne filozofije, potem razgovora o teh idejah ne sme spremljati občutek, kakor da gre za nekakšno tihotapstvo, o katerem se smemo pogovarjati samo šepetaje. Takšno ravnanje ne bi bilo drugega kot podaljšek birokratizma in stalinizma, o čemer nas žal prepričuje celo G. Lukács s svojim delom *Razkroj uma*, ki je izšlo tudi v slovenščini. Na strani 650 nemške izdaje berem med drugim tudi naslednjo formulacijo: »Ne da bi govorili posebej o vlogi, ki jo Tito in njegova klika imata v načrtih za pripravo vojne.« Ni dvoma, to je dosledno stalinistična ocena Jugoslavije. Ta splošno stalinistični um *Razkroja uma* pa se je povzpел tudi do naslednje sodbe o eksistencializmu: »Eksistencialistična ukinitév vsebine, razvojne smeri itd. družbenih opredeljenosti pa je seveda omogočila, da je v takšni 'svobodni izbiri' Heidegger

optiral za Hitlerja, marsikateri eksistencialist pa za Tita*. Popolnoma očitno torej je: eksistencializem je pri Lukácsu tak pojem, ki je primeren le za to, da ga kot skrajno negativno oznako uporabi vedno takrat, kadar je treba »likvidirati« nekaj, kar je na poti in kar ovira »svobodo« stalinistično birokratskih nasilnežev. Zato je v eksistencializmu lahko »odkril« kar dve možnosti: eno, ki vodi v nacionalni socializem, drugo, ki vodi v novo Jugoslavijo. Z identifikacijo dveh takšnih nasprotij pa je odvzel lastnemu postopku sleherno vrednost.

Lukácssev primer je zelo zgovoren in nas poučuje, da je tak stalinistični in birokratski apriorizem zanesljiva pot v popolnoma nestvarne pokrajine najbolj samovoljnih in najbolj fantastičnih konstrukcij, kjer je vse dovoljeno, ker ni ničesar trdnega več, in kjer človek samega sebe kot misleče bitje dokončno ukine. Seveda je navsezadnje čisto privatna zadeva slehernega posameznika, da se sam odloči, v kakšnih pokrajinah se bo naselil za tistih nekaj let, ki mu jih je preživeti na tem svetu. Vendar pa je treba proti takšnim apriorističnim samovoljam posebej poudariti nekaj dejstev. Najprej moramo ob našem primeru upoštevati, da so fenomenologija, eksistencialne in eksistencialne filozofije danes v središču zanimanja in razpravljanja. Odprle so pomembne in pereče nove probleme, z nekaterimi svojimi ugotovitvami in stališči pa so pomagale — kar velja zlasti za nekatere dele Husserlovega sistema — znanstveni misli, da je prebrodila pozitivistično krizo in tako so veliko prispevale k sodobnemu razvoju humanističnih ved, pri čemer velja poudariti, da so se nekatere izmed teh ved, kot n. pr. psihologija, začele po razkroju pozitivizma tako rekoč kar same od sebe in po svoji notranji logiki razvijati natanko v isto smer, v katero je iskala tudi fenomenologija. Ravno tako ne smemo pozabiti, da so nekateri predstavniki fenomenologije in eksistencializma, predvsem tisti, ki stojijo na politični levi, izvršili obsežne in zelo natančne analize stalinizma — in mi, zlasti Slovenci, ki smo na tem področju »krivi dokaj zamud«, se ne moremo delati, kakor da ni še nihče ničesar pomembnega ali vsaj zanimivega povedal o tem vprašanju, ki je za nas tako zelo pereče. In nazadnje: kljub temu, da gradimo nov družbeni red, ki se bistveno razlikuje

* V slovenskem prevodu prvega stavka sploh ni, drugemu so pa odščipnili konec. Tako se torej ob tem primeru odpirata kar dva problema. Najprej gre za vprašanje našega splošnega odnosa do Lukácsa. (Ali smem vprašati: kako pa bi bilo z njegovo knjigo *Geschichte und Klassenbewusstsein*, ki jo je Lukács, mislim da leta 1955, sam svečano dokončno preklical?) Drugič pa gre za vprašanje naše založniške prakse in za njeno moralo. Skoraj bi se dalo trditi, da smo bili ob prevodu *Razkroja uma* žrtve posebne mistifikacije.

od sistema tistih dežel, kjer so te moderne filozofske smeri nastale, pa vendarle ne živimo na nekakšnem izoliranem otoku in si torej ne moremo delati utvare, da smo edini prebivalci te zemlje. Zaradi vsega tega, pa še zaradi drugih razlogov, se moramo znebiti vseh predsodkov, ki nam onemogočajo dostop do splošno aktualne filozofske problematike. Zato: če trdim, da se kritiki, o katerih tu razpravljamo, opirajo na eksistencialno in eksistencialistično filozofijo, moram hkrati poudariti še tole: ta trditev ni napisana kot nekakšna javna denunciacija, ki naj razkrinka neko kontrabando, niti ni napisana kot apriorna obsodba te kritike. S tem da imenuje stvari s tistim imenom, s kakršnim jih je po njenem prepričanju treba imenovati, se hoče apriorizmu predvsem upirati.

Zaradi tega je hkrati očitno, da bistvo vprašanja ni skrito v dejstvu, da se kritika dela naše inteligence, njene preteklosti in njene sedanjosti navdihuje pri Kierkegaardu, Heideggerju in Sartru. Resnična vprašanja so drugače — in potrebno je, da bežno opozorim vsaj na nekatera izmed njih.

Današnji položaj eksistencializma namreč opredeljuje dejstvo, da so v ospredje stopila že njegova notranja vprašanja in njegova notranja protislovja. Isto velja za fenomenologijo oziroma za fenomenološko deskripcijo. Za dokaz naj služi le nekaj drobnih in le na hitro skiciranih dejstev. Tako je n. pr. Alexandre Koyré, zgodovinar filozofije in Husserlov učenec, že leta 1946 pisal o Heideggerju, češ da njegova svoboda ne more nikdar reči »ne«, ta svoboda je namreč takšna, da mora vedno na vse pristajati in zato ne more človeka rešiti niti zmote niti utvar in ne zmede. K temu je treba dodati še ves kompleks Heideggerjevega odnosa do nacionalnega socializma. O tem je bilo sicer že precej napisanega, vendar problem sam še ni odstranjen, saj se ni mogla uveljaviti teza, da je treba to zadevo obravnavati ločeno od celotnega njegovega sistema, kakor se je za to zavzemal Sartre.* O tem nam govori med drugim knjiga *Heidegger, Denker der dürftigen Zeit*, ki jo je leta 1953 napisal profesor heidelberske univerze Karl Löwith. Po svoje zanimiv je tudi članek, ki ga je ob izidu Heideggerjevega *Uvoda v metafiziko* objavila *Die Frank-*

* Glej članek *A propos de l'existentialisme. Mis au point*. Članek je izšel dne 29. decembra 1944 v *Action*. Sartre pravi med drugim: »Heidegger je bil filozof že zdavnaj prej, preden je bil nacist. Njegovo pripadnost hitlerizmu si razlagamo s strahom, morda tudi s stremuštvom, prav gotovo pa s konformizmom. To ni lepo, priznam... Heidegger nima karakterja; na koncu pa zastavlja še retorično vprašanje: »Ali boste obsojali *Contrat social*, ker je Rousseau izpostavljaval svoje otroke?«

furter Allgemeine Zeitung in ki dokazuje, da je že skrajni čas, da začnemo misliti s Heideggerjem proti Heideggerju. Vsa ta vprašanja so tem bolj zapletena, ker je Heidegger v svojem *Uvodu v metafiziko* pripisal nemškemu narodu takšne izjemne lastnosti, da je očitno, kako je ravno ta narod poklican, da reši krizo zapadne misli in zapadnega sveta. Tudi če še tako popustljivo gledamo na takšna Heideggerjeva razmišljanja, vendar povsem upravičenih dvomov ni mogoče zatreči, razen če si rečemo, da so vse to le in zgolj slučajni spodrsaljaji, s čimer pa bi seveda nujno vrgli senco slučajnosti tudi na celotni sistem.*

Za naš problem je izredno zanimiv tudi načelni spor oziroma načelno nasprotje med Heideggerjem in Sartrom. Znano je, da je Sartre pričel s Heideggerjevim pojmom *In-der-Welt-sein*. Leta 1946 pa ga je Heidegger v svojem pismu o humanizmu z eno samo in nenavadno strogo ter odločno kretnjo zavrnil ter hkrati podrl temeljno Sartrovo tezo, ki pravi »l'existence précède l'essence«.

Slednjič je tu še celotna Sartrova usoda, zlasti problem njegove prostalinistične usmeritve leta 1952, ponavljam: *leta 1952*, tako da je problem Heideggerjevega odnosa do hitlerizma dobil svoje dopolnilo v problemu Sartrovega odnosa do stalinizma. To smemo trditi zlasti še zaradi tega, ker je Merleau-Ponty v svoji knjigi *Les aventures de la dialectique* prepričljivo in jasno pokazal, kje so v temeljih Sartrovih koncepcij tiste prvine, ki so avtorja *Umazanih rok* slednjič pripeljale v območje ultraboljševizma. To svojo ultraško dogodivščino pa je Sartre v zadnjem času nekako preklical. Storil je to v uvodu, ki ga je marca 1960 napisal za ponatis Nizanovega romana *Aden-Arabie*. Kakor je leta 1952 proglašal komuniste in njihovo partijo za edini resnični historični subjekt, tako jih je zdaj moralno obsodil. Za primer naj navedem samo kratek odlomek: »Bil je [Paul Nizan] v Partiji že dva-

* Alexandre Koyré je, še preden je sploh izšel Heideggerjev uvod, takole razmišljal o Heideggerjevem pojmu *Dasein*: »*Dasein* je bistvo ali bistvena struktura človeka, oziroma bolj točno: bitja, kakršno je človek. Toda: katerega človeka? Ali je to človek nasploh ali je to biološko bitje, ki ga imenujemo človek? Aktualizacija *Daseina* se torej izvrši v človeškem rodu. Ali pa je to samo 'zgodovinski' človek? V tem primeru bi bila aktualizacija ali bivanje *Daseina* 'omejena' na eksistenco nosilcev (*Träger*) zgodovine. Če je prava ta zadnja interpretacija, potem lahko razumemo, kako je Heidegger polagoma zoževal množico 'zgodovinskih ljudi', identificiral 'zgodovinskega človeka', se pravi *Dasein*, z 'arijsko raso', z 'nemškim ljudstvom' in Hitlerjem, ter postal tako nacist, ne da bi zdrknil v biologizem« (gl. revijo *Critique*, 1946). — Kljub vsemu temu pa problema ni mogoče obravnavati tako na naglo, kakor je to v eni izmed zadnjih števil *Naših razgledov* storil Branko Rudolf, zlasti pa se ni mogoče strinjati z njegovo kritiko Heideggerjevega »evropejstva«.

najst let, ko je septembra 1939 povedal, da jo bo zapustil. To je bil greh, ki ga ne izbriše nobena pokora in ki ga Bog kristjanov kaznuje z večnim pogubljenjem. Komunisti pa ne verujejo v boga; oni verujejo v nič. Odločeno je bilo torej uničenje tovariša Nizana. Eksplozivna krogla ga je, enega izmed nešteti, zadela v tilnik, toda ta likvidacija ni nikomur zadoščala: ni bilo dovolj, da ni več živel, potrebno je bilo, da sploh ne bi bil nikdar eksistiral. Prepričali so priče njegovega življenja, da ga niso nikdar zares poznale: bil je izdajalec in prodanec; pojavljal se je na notranjem ministrstvu in tam so našli pobotnice, ki so nosile njegov podpis. Dela, ki jih je zapustil, so si našla v nekem tovarišu prostovoljnega razlagalca [t. j. Henri Lefebvre]; ta je v njih odkril obsedenost od izdajstva: avtor, ki govori v svojih delih o policijskih špijonih, tako je govoril ta filozof, ni mogel spoznati njihovih nravi drugače, kakor da je bil sam policijski špijon. Kakor vidite, je to globok, a nevaren argument: kajti razlagalec je sam postal izdajalec; izključili so ga; ali naj mu zdaj očitamo, da je v svojo žrtev projiciral svojo lastno obsedenost?«

S to obsodbo partije in njene prakse se v tem uvodu družijo izrazito pesimistično razpoloženje, ki bi ga utegnili privedi na pozicije tistega, kar pri nas označujejo z izrazom »sentimentalni humanizem«, saj pravi Sartre med drugim tudi tole: »Ničesar nimamo povedati mladim ljudem... V letih, ko se človek pripravlja, da bi napisal testament, odkrivamo, da nismo ničesar storili.«

Vsi ti Sartrovi skoki in preskoki, vse to menjavanje razpoloženj, vse to je gotovo dovolj jasen znak nezanesljivosti nekaterih bistvenih sestavin njegovega sistema. To misel podpira tudi dejstvo, da je prišel Sartre v skoraj nerazrešljiv spor tako z Albertom Camusom kakor tudi z Merleau-Pontyjem.

Namen teh vrstic seveda ni, da bi podrobno opisale notranje probleme, ki razjedajo tako Heideggerjevo kakor Sartrovo filozofijo. Zapisane so samo za splošno orientacijo, samo zato, da bi vsaj od daleč pokazale, kje so pravzaprav najbolj pomembna in najbolj pereča vprašanja. Očitno je, da je čas prvotne eksistencialistične samozavesti že mimo. Od vprašanj, ki jih prejšnji sistemi niso mogli rešiti in za katera se je zdelo, da jih bo rešil ravno eksistencializem, se je pozornost prenesla zdaj na vprašanja, ki jih je odkril eksistencializem sam na svoji lastni poti in za katera se zdi, da presegajo njegovo lastno zmogljivost in da so izven območja njegovega akcijskega radija. Tako torej danes avtentični odnos do eksistencializma ne more biti odnos slepega zaupanja, odnos čim hitrejši adaptacije, prepričevanja in navduševanja. Edino možna je le kritična orientacija, se pravi:

odkriti žarišča notranje nezadostnosti in si tako ustvariti izhodišče za novo odločitev in novo izbiro.

Vse kaže, da kritiki še niso prišli do tega. Tako n. pr. Kozakova *Afera* v resnici ni prav z ničimer mogla prekoračiti ozkega okvira določenih najbolj vidnih eksistencialističnih tez. Še bolj značilno je neko drugo dejstvo. Naši kritiki v svojih načelnih razmišljanjih nenehoma uporabljajo ne le Sartrovo in Heideggerjevo terminologijo, marveč tudi obsežnejše komplekse njunih idej. Pri tem pa ne ravnaajo tako, kakor to zahteva resna filozofska praksa. Nimajo namreč navade, da bi povedali, čigave so te ideje, kdo so njihovi pravi avtorji — in tako smo priče nekakšnega prilastitvenega, pollaščevalskega procesa, ki potiska prave avtorje prvotnih idej v najstrožjo anonimnost, hkrati pa samim pollaščevalcem onemogoča vpogled v notranjo strukturo, v notranjo problematiko teh avtorjev in njihovih sistemov, saj je z anonimizacijo ukinjena hkrati samostojnost teh sistemov samih. Če tedaj eden izmed kritikov toži o zaostalosti filozofske misli na Slovenskem, tedaj ta tožba ne zveni kdo ve kako prepričljivo, kajti na eni strani je očitno, da takšna anonimizacija modernih filozofskih avtorjev in vse, kar je z njo v zvezi, res ne more mnogo prispevati k ureditvi položaja in usode filozofije na Slovenskem. Na drugi strani pa je prav tako očitno, da sta takšno zamolčevanje lastnih virov in tak način obravnavanja možna le toliko časa, dokler je splošna filozofska misel še neaktivna in nerazvita. Zanimivo je dejstvo, da so prvotni avtorji začeli stopati iz anonimnosti šele v razpravljanju, ki se je lotilo določenega čisto stvarnega filozofskega problema, problema ontologije.

Vse kaže, da je odnos do lastnih virov eden od notranjih problemov tako imenovane kritične generacije.

Medtem pa teče proces proti inteligenci kar naprej. Obtoženec pa tudi kar naprej molči. Ali se je mar odločil za svetopisemsko načelo, ki nas poučuje: če te kdo udari na desno lice, mu brž nastavi še levo stran? To ni verjetno. Zato vzbuja ta molk tudi vtis, kakor da je nekaj narobe s samo kritiko, vsiljuje se domneva, da je morda ta kritika takšna, da res ne more biti podlaga za razpravljanje in debato; ali pa takšen plodovit in enakopraven dvogovor že kar *a priori* onemogoča? Zato si je treba to kritiko nekoliko podrobneje ogledati, pri čemer ne gre toliko za njene posamezne argumente, marveč predvsem za njeno notranjo urejenost.

Bistvena značilnost te kritike je neka posebna abstraktnost. Ta abstraktnost je takšna, da brez nje te in takšne kritike sploh ne bi moglo biti, je tako rekoč njen temeljni pogoj. Hkrati pa je ravno ta

abstraktnost vzrok, da ta kritika še doslej ni mogla sprožiti enakovrednega in učinkovitega dialoga, kar pomeni, da je to, kar kritiko omogoča, takšno, da onemogoča njeno širše uveljavljanje, da jo torej v določenem smislu tudi že ukinja. Skušal bom torej vsaj na hitro opisati to abstraktnost ter opozoriti na nekatere njene najbolj vidne rezultate.

Med glavnimi očitki, ki jih ta kritika nenehoma navaja, je misel, češ da se kritizirana inteligenca, ali vsaj njena večina, še vse do danes ni mogla otresti svojega predvojnega mita, marveč ga še kar naprej ohranja, le da mu je zaradi razočaranj, ki jih je doživela ob administrativnem in birokratskem socializmu, slekla njegovo optimistično prevleko in ga preinterpretirala v pesimistično podobo sveta, kar z drugimi besedami pomeni, da je pristala na načelo o neostvarljivosti svojih idealov. Odtod neplodni subjektivizem, poniglavo zatekanje v lepoto in dobroto duše, sentimentalni humanizem in kar je še podobnih nadlog.

Denimo, da je ta ugotovitev točna. Denimo, da točno popisuje proces, ki ga je doživela in izvršila kritizirana inteligenca. Kljub temu pa tej kritiki nekaj manjka: ne pove nam namreč, kaj je bila konkretna vsebina tistega nesrečnega predvojnega mita, ki ga ta nesrečna inteligenca še kar naprej obnavlja, čeprav hkrati priznava, da ni uresničljiv. Ni namreč vseeno, za kakšne mite in za kakšne ideale gre, ni namreč vseeno, kaj proglasimo za mit.

Gotovo gre, vsaj pri veliki večini, za tiste ideje in ideale, ki so to inteligenco že pred vojno postavili v konflikt s tedanjo družbo, jo privedli na leve in revolucionarne pozicije in v imenu katerih je slednjič odšla tudi v partizane. Navajeni smo, da te ideje označujemo z izrazi kot so socializem, marksizem, komunizem, napredne ideje, nacionalna osvoboditev itd.; oziroma: večina intelektualcev, o katerih govori kritika, je prepričana, da je že pred vojno zastopala in se borila za socialistične, napredne, marksistične in podobne ideje. V dokaz za to svoje prepričanje lahko postreže s celo vrsto čisto konkretnih podatkov, zlasti pa lahko trdi, da je prav zaradi zvestobe in v imenu teh idealov odšla v partizane ali pa se kako drugače in dovolj aktivno borila v vrstah OF. To so menda splošno znane zadeve in jih ni treba prav nič skrivati, zato se seveda samo po sebi zastavlja vprašanje, zakaj kritika tega splošnega znanega dejstva ni upoštevala, zakaj noče biti konkretna, zakaj noče z ustreznimi, znanimi in uveljavljenimi termini podrobno opredeliti ideale, za katere se je boril tisti subjekt, ki je predmet njenega kritičnega pretresa, in zakaj se torej vede,

kakor da bi imela opravka z nekimi poljubnimi ideali in poljubnimi idejami?

Morda si na to vprašanje najlažje odgovorimo tako, da zvesto sledimo kritični analizi, le da jo napolnimo s konkretno vsebino ter nato pregledamo smisel rezultata, ki ga bomo dobili; ali z drugimi besedami: pogledjmo, kaj bo nastalo, če na mesto abstraktnih, vsebinsko in historično neopredeljivih pojmov, kot so ideje in miti, postavimo čisto konkretna, točno opredeljena dejstva, kot so socializem, marksizem, delavsko gibanje, komunistična partija, narodnoosvobodilna borba itd.

Za primer vzemimo tezo, ki se glasi: v družbi neostvarljivi ideal pričakovanj je postal glavna subjektivna resničnost. Ta teza je zgrajena na misli, da je inteligenca proglasila svoje ideale za neostvarljive. Kaj to konkretno pomeni? Spričo vsega, kar smo že rekli, pomeni to lahko samo naslednje: inteligenca je pristala na neostvarljivost, razglasila je neostvarljivost svojih marksističnih, socialističnih, partizanskih in drugih naprednih idealov, pristala je na misel, da so ti ideali neuresničljivi celo v družbi, ki hoče sama biti napredna, socialistična in marksistična. V tem trenutku pa se znajdemo pred nekaterimi zelo važnimi vprašanji, izmed katerih naj jih omenimo le dve. Prvo se glasi: kaj pa če je ta inteligenca že pred vojno slabo »brala« Marx in Engelsa in si ni »prišla na jasno«, kakšni so pravi in resnični socialistični ideali, ter se je tako navduševala, se borila in celo krvavela ter umirala pravzaprav za nekaj povsem fiktivnega in nerealnega? V tem primeru bi bil polom njenih idealov razumljiv, logičen, upravičen, a hkrati tudi tragičen.

Druga možnost pa je, da je ta inteligenca Marxa in Engelsa pravilno razumela, pravilno dojela smisel zgodovinskega dogajanja, si ustvarila res ustrezne in avtentične socialistične in napredne ideale. To pa bi med drugim seveda lahko pomenilo, da je vzrok za njene polome in stiske skrit v neki notranji pomanjkljivosti marksističnih, socialističnih in partizanskih idealov in idej sploh. V tem primeru bi imeli seveda opraviti z načelnim problemom marksizma, socializma, partizanstva sploh, s problemom njihove upravičenosti, učinkovitosti in avtentičnosti, imeli bi opraviti z vprašanjem o smislu zgodovine in o notranji trdnosti idejnih izhodišč naše zgodovinske akcije.

Vprašanj je seveda še več, prav tako tudi možnosti, ki se ob teh vprašanjih odpirajo, vendar pa za naše razpravljanje zadostuje, da smo omenili le navedena dva primera. Ta dva primera nam namreč kažeta, da nas je naš postopek po logiki kritične sheme same pripeljal

ne le do problema inteligence, marveč hkrati do problema marksizma in socializma kot ideologije in družbene prakse, saj je vendarle očitno, da lahko smisel obeh navedenih primerov stisnemo v naslednje nekoliko poenostavljeno vprašanje: kdo se je torej »zmotil«, ali inteligenca ali pa marksizem, socializem, partizanstvo itd?

Ne iščemo zdaj odgovora na to vprašanje, niti se ne sprašujemo, kako je mogoče to dilemo preseči, da bi jo tako tudi res razrešili; pač pa nas zanima nekaj povsem drugega, zanima nas struktura obravnavane kritične sheme. In očitno je, da se nam pravkar zapisano vprašanje in pravkar zapisana dilema pojavita samo tedaj, če govorimo konkretno, če upoštevamo konkretno vsebino in družbeno vlogo idealov in »mitov«. Če pa kritične sheme ne napolnimo s stvarno zgodovinsko in dokazljivo vsebino, če ne upoštevamo splošno družbenega in aktualnega pomena takih pojmov, kot so socializem, marksizem, partizanstvo itd., se položaj seveda takoj bistveno spremeni. Ostanejo namreč samo neki poljubni ideali, neki poljubni miti in tako je edini problem, ki se nekako sam od sebe izlušči, samo problem inteligence, medtem ko ostanejo marksizem, socializem, delavsko gibanje, borba za nacionalno eksistenco, partizanstvo itd. izven območja kritičnega pretresa, ostanejo skoz in skoz nedotaknjeni. Nehanje in dejanje inteligence, njena pot in njena usoda izgubijo svojo vsebino, izločeni so iz celote historičnega in aktualno družbenega konteksta. Ostane samo krivulja poti, ostane samo oblika usode, to pa lahko ponazori naslednja čisto formalistična formula: od navdušenja in vere preko praktične preizkušnje v resignacijo in subjektivizem. Kritična analiza je torej v tem primeru čisto abstraktna in formalna. Ravno ta abstraktnost in formalnost pa dajeta možnost za vse nadaljnje kritične operacije, to pa zaradi tega, ker omogočata takšno kritiko, ki se ji ni treba dotakniti tega, za kar se je inteligenca borila, ni se ji treba dotakniti niti marksizma niti socializma niti zgodovine delavskega gibanja ne zgodovine komunistične partije in ne zgodovine partizanstva. Zdaj postane kritična analiza precej igrivo početje, zlasti pa izgine sleherna tveganost, saj zaradi svoje dosledne abstraktnosti in zaradi tako izvedene izolacije vsebine od oblike ne more zadeti na nobene res aktualne in res pomembne zadeve, če pa se že pokaže kje na obzorju takšna nevarnost, tedaj imamo itak na razpolago priznane obvozne smeri, kot so: ostanki razredne preteklosti, ostanki birokratizma, malomeščanska stihija itd.

Tako je torej vse pripravljeno za poslednje opravilo. Nobene ovire ni več za tezo, da so bili predvojni ideali inteligence samo nekakšni

miti, opremljeni z religioznimi in liberalističnimi lastnostmi, saj ta teza v celotnem kritičnem besedilu ne pomeni, da je bil takšen mit v resnici samo »slovenski« marksizem, niti ne pomeni, da sta marksizem in socializem dve takšni ideologiji, ki za svoje družbeno uveljavljanje potrebujeta nekaj religioznih in nekaj liberalističnih dodatkov in popravkov. Zdaj je omogočena tudi kritika partizanske preteklosti te inteligence, in ko napišem npr., da je Temnikarjeva akcija v filmu *Balada o trobenti in oblaku* samo navadno spogledovanje z lastno vestjo, potem iz tega sicer lahko sklepamo, da je bila tudi celotna partizanska pustolovščina inteligence le spogledovanje z lastno vestjo, vendar pa vse te ugotovitve in sklepanja ne morejo imeti nobene zveze s celotno NOB, ki sem jo z nenavadno preciznim skalpelom in na milimeter natančno odrezal od nekaterih njenih nosilcev. Zaradi tega postanejo notranji problemi in notranje stiske inteligence povsem nepomembne, smešne in šaljive zadeve, saj nam ravno ta abstrakcijski postopek omogoča, da obravnavamo vse te probleme in stiske brez sleherne zveze s tistim, za kar je ta inteligenca živela in kar je živela, in tudi brez sleherne zveze z marksizmom, socializmom, partizanstvom itd. Če je ta inteligenca danes zanesljivo odmirajoča, če je samo še čaščen, a prav nikomur več potreben upokojenec, kakor dokazuje kritik, potem to dejstvo seveda ne predstavlja nobenega splošno teoretičnega in nikakšnega pomembnejšega družbenega problema. Upokojeni in nepotrebni niso neki konkretni ljudje, ki so bili nosilci marksističnih, socialističnih in podobnih idej in ki se je v njihovih usodah morda na svoj način izrazila tudi splošna usoda socializma, marksizma, partizanstva itd. Ne, to so le neki poljubni ljudje, z nekimi poljubnimi ideali, in o teh idealih vemo povsem zanesljivo samo to, da so takšni, da so morali celo njihovi lastni privrženci priznati, da so neostvarljivi. Kaj bi se torej zanje sploh še menili! Nepotrebno in brez smisla je torej upoštevati to, kar imajo ti poljubni ljudje še povedati. Torej: naprej! Pustimo vendar že za seboj to razpadajoče telo. Job na gnoju in mimo njega v daljave hiteča spočita karavana, to bi bila ustrezna prispodoba za rezultat kritične analize.

Naša zgodba je s tem zaključena: začela se je v prvem šolskem razredu, končala se je v domu za onemogle. Konec te zgodbe pa s svojo tezo o upokojencu vsiljuje misel, da se je v kritično analizo vrnil tudi izrazit biološki element, o čemer priča tudi poudarjanje generacijskih razlik, pritisk v smer generacijske diferenciacije ipd. Prisotnost te biološke prvine pa spet po svoje potrjuje misel o abstraktnosti kritike, saj je vendar očitno, da čista upokojevalna perspektiva, oprta na bio-

logizem, ukinja konkretno družbeno idejno vsebino problemov, rešuje jih v resnici *ad personam* in uveljavlja načelo, da ima sleherni mlad organizem absolutni in apriorni primat samo zato, ker je mlad, in tako tudi temu mlademu organizmu odreka pravo človeško vsebino.

Toda pustimo ob strani biologijo in pokojnino, saj smo hoteli na to vprašanje opozoriti le mimogrede, ter skušajmo razumeti predvsem opisani kritični postopek, zlasti njegovo abstraktnost. Morda je v vsem tem daljni odmev Husserlovega poskusa, da bi se izognil historizmu in psihologizmu, hkrati pa tudi logicizmu in dogmatizmu? Morda je v tem postopku doživelo svojevrstno adaptacijo Heideggerjevo prizadevanje, da bi dvignil filozofsko misel nad spor o materializmu in idealizmu, nad spopad med pesimizmom in optimizmom? Morda pa imamo opraviti z nekaterimi posledicami fenomenološke deskripcije in z učinkom nekaterih notranjih nezadostnosti eksistencialistične miselnosti? Morda. Dvom pa le ostane, zlasti še, ker je eden izmed kritikov že pred časom javno zapisal, da so takšne kritike zelo razveselile tudi birokrate. In res, vsa ta kritika je dvoumna, dvo- rezna. To pa zato, ker kljub vsemu budi asociacije na tipično birokratske pozicije iz še ne povsem pretekle dobe. Tudi birokrat je storil vse, da bi lahko stiske in probleme inteligence proglasil za polnoma nepotrebne, nelegitimne in od resničnih tokov družbe docela odtrgane, čisto privatne privide. Zato je sklicevanje na nekdanje ideale kar rad, če ne celo kar redoma proglašal za povsem nekompetentno, tipično malomeščansko interpretacijo prvotnih izhodišč revolucionarne akcije, pri čemer je tudi v primerih, ko je šlo tako po intencijah kakor po stvarnem pomenu le za dosledno načelno intervencijo, v pomirjenje svoje vesti kar rad uporabljal obsojajoči vzklik: to je solunaštvo. Samo nečesa ni znal birokrat: ni znal izvršiti tiste operacije, s katero se edino posreči, da ločimo stiske, težave in bolečine inteligence od njihove konkretne historične vsebine. V njem je bilo še vedno toliko »liberalca« in »sentimentalnega humanista«, da ni mogel čisto za zmeraj pozabiti, kako se je še pred kratkim s tem intelektualcem boril na isti strani fronte, streljal skupaj z njim izza iste skale, stradal in trpel skupno z njim v senci istega krematorija in v imenu istih idej.

Ni moj namen, da bi branil tiste, ki se ne morejo ali nočejo braniti, niti tistih, ki se jim ni treba braniti. Zanimala me je v prvi vrsti struktura kritike. Pregled te strukture ni mogel biti popoln, ustavil se je samo ob nekaterih značilnostih. Vendar pa mislim, da bi prišli v glavnem do istih rezultatov, tudi ko bi se lotili še drugih področij: npr. odnosa do birokratizma, stalinizma, nacionalnih zadev itd.

Vendar pa proti tej kritični shemi ne postavljam pozitivističnega načela historizma in psihologizma, kajti takšno načelo mora nujno voditi v prazno, samozadovoljno in prosjaško izgovarjanje na objektivne okoliščine. Prepričan pa sem, da kritika, o kateri smo govorili, ni odprla problema slovenske inteligence, saj dosledno in praviloma zanemarja nekatere bistvene konstitutivne prvine tega problema in zato tudi ne more nuditi zanesljivega izhodišča, ki bi nam omogočalo, da to inteligenco presežemo, in ki bi hkrati kritizirane intelektualce same sililo in jim omogočalo, da se dvignejo nad lastno situacijo. Nasprotno, kritična shema, ki smo si jo ogledali, problem inteligence dejansko zapira in s svojo vizijo upokojenca dokazuje, da ji gre zlasti za čim hitrejšo odstranitev pojava samega. To pa pomeni, da je ta kritika kljub načelnim izjavam v bistvu vendarle pollaščevalska, saj je spremenila kritizirane intelektualce v nekakšne fosilije, v nekakšne predmete, ki se svojemu pollaščevalcu sploh ne morejo več upirati. V tem je gotovo eden izmed vzrokov, da se kljub vsem izzivanjem in namenoma pretiranim sodbam ne more in ne more sprožiti ploden dvogovor. In če so besede, češ da s polaščanjem predmetov predmetim tudi samega sebe, res veljavne, potem je očitno, da opisana kritična shema postavlja pred svoje nosilce problem svojega lastnega (ob)lastniškega kompleksa.

Iz vsega tega pa samo po sebi sledi tudi tole: v kolikor se kritiki pri iskanju in določanju lastne orientacije navdihujejo tudi ob rezultatih svojega kritičnega pretresa kritizirane inteligence, v toliko mora ta orientacija bolehati na istih značilnostih kakor njihova kritična shema in njihov kritični postopek. Če ta čisto logični sklep drži, potem je verjetno, da bi podrobnejši pregled odkril v tisti splošni in načelni usmerjenosti, ki jo zastopajo kritiki, iste značilnosti, o katerih govori tudi naše razmišljanje, zlasti pa opisano abstraktnost z vsemi njenimi posledicami.

Vprašanje inteligence pa ostaja slej ko prej ena izmed bolečih točk našega sodobnega življenja. Vendar po vsem videzu to ne velja samo za tiste, ki so kritizirani, marveč v enaki meri tudi za njihove kritike. Hkrati je tudi očitno, da dilema, ki jo skušajo uveljaviti kritiki: ali v sentimentalni humanizem ali pa z nami — ni resnična, saj je analiza kritične sheme opozorila na notranjo problematičnost postopka, ki je privedel ravno do takšne dileme. Prav isto velja tudi za dilemo, ki jo hoče uveljaviti kritizirana inteligenca: ali z nami ali pa z našimi kritiki — kajti njen veličastno trdovratni molk ni nikakršna resnična možnost, saj »z nami« pomeni v tem primeru v glav-

nem samo molčati. Položaj torej v resnici ni tak, da bi nudil samo dve izključujoči se možnosti. S tem pa izgine sleherno opravičilo za intransigentnost kritike in za intransigentnost molka; lastnega ravnanja ni nikdar mogoče opravičevati samo z napakami drugih in lastnih zmot ni mogoče opravičiti s tujimi zmotami.*

* Temu razmišljanju je mogoče očitati, da samo ruši in da ne prinaša nobene nove in *explicite* povedane perspektive. Vendar: ali ni odstranjevanje neresničnih dilem hkrati tudi pot do resničnih možnosti?

TLEČI SLEDOVI

Jože Udovič

Pod temi bregovi je šla некоč
tiha postava, vsa iz plamenov,
prižigala je pred mano
s svetlimi rokami
spuščene lestence jablan,
postava z ognjeno krvjo, postava čiste moči,
šla je proti jutranjim goram,
in njeni sledovi, skriti pod peskom,
še zmeraj tlijo v mrtvih tleh.

Onstran poldneva se je izgubila.
O kako dolgo, kako dolgo že
čakajo nate njene skrite stopinje,
da bi jih odgreble tvoje roke.
Ugasnila so usta, goreča sredi vetra
kakor zgodnji podlesek.
Od tedaj je skrito čisto dno sveta,
zasut pod kamenjem vene glas.

In bližina ni več dišala kakor nageljnov cvet,
sredi hrupa so mi zaspale oči,
od tedaj vrata niso bila več vrata,
nikogar niso čakala, prag ni bil prag,
svojo besedo sem iskal na sejmu ničevosti,
in neke noči
mi je temne, otrple roke
prerasel siv lišaj.